

Gerra Zibila Ramon Saizarbitoriaren narraziogintzan

ALDEKOA BEITIA, Iñaki

Euskaltzaindiaren Literatura Ikerketa batzordekidea

Euskal Herriko Unibertsitatea

Sarrera data: 2009-11-26

Onartze data: 2010-07-14

Aristotelek bere *Poetikan* adierazi zuen moduan, poesia historia baino egia tiagoa eta uniertsalagoa da, poesia “gerta zitekeenaz” mintzo baitzaigu, eta ez, historiak egingo lukeen bezala, “gertatu zenaz” soilik. Alde horretatik, fikzioak “errealitate” deitzen dugun hipotesi sinesgarri horren ikuspegia zabaldu eta aberastu egiten du.

Artikulu honek *Gorde nazazu lurpean* liburuko “Gudari zaharraren gerra galdua” eta “Asaba zaharren baratza” izeneko narrazioak izango ditu hizpide, noraino iristen den dokumentazio historikoa, noraino oroimen historikoa, noraino fikzioa. 36ko Gerrarekin hasi eta ETArekin batera indartu zen borroka armatuaren sasoiara etorriko gara egile beraren *Hamaika pausorekin* batera. Bi belaunaldi eta bi eredu moral eta etiko aurrez aurre: Gerra garaiko EAJ-rena eta 68ko gaztediarengan nagusituko zen ETA-rena.

Hitz-gakoak: Oroimen historikoa, egia historikoa, egia literarioa, nazionalismoa eta giza-balioak.

Como dejó sentado Aristóteles en su *Poética*, la poesía es más verdadera y universal que la historia, toda vez que aquélla nos transporta a lo que pudo haber ocurrido, en tanto que la historia sólo se refiere a lo que aconteció. De ahí que la ficción enriquezca y ensanche nuestra interpretación de esa hipótesis plausible que convenimos en llamar “realidad”.

Este artículo analiza la dialéctica memoria histórica/ficción, basándose en dos narraciones que el novelista Ramón Saizarbitoria reúne en *Guárdame bajo tierra* (Alfaguara): “La Guerra perdida del viejo gudari” y “El huerto de nuestros mayores”. Sin embargo, nos ha parecido conveniente comparar el mundo de nuestros mayores, es decir, la generación de muchos de aquellos que intervinieron en la Guerra Civil y compartieron valores y una misma visión del mundo, y la generación de sus hijos, que cobra protagonismo a partir de 1968 con la lucha armada de ETA. Esta última encontró en *Los pasos incontables* (Espasa Calpe), del mismo autor, su versión más cumplida.

Palabras clave: Memoria histórica, verdad histórica, verdad literaria, nacionalismo y valores humanos.

Comme l'a affirmé Aristote dans sa *Poétique*, la poésie est plus vraie et universelle que l'histoire, attendu qu'elle nous transporte dans ce qui a pu arriver, alors que l'histoire se rapporte seulement à ce qui est arrivé. D'où que la fiction enrichit et développe notre interprétation de cette hypothèse plausible que nous avons convenu d'appeler « réalité ».

Cet article analyse la dialectique mémoire historique/fiction, en se basant sur deux narrations que le romancier Ramón Saizarbitoria réunit dans *Guárdame bajo tierra* (*Garde-moi sous terre*) (Alfaguara) : "La guerra perdida del viejo gudari" (La Guerre perdue du vieux gudari) et "El huerto de nuestros mayores" (Le potager de nos aïeux). Cependant, nous avons jugé bon de comparer le monde de nos aïeux, c'est-à-dire la génération de bon nombre d'entre ceux qui ont combattu pendant la Guerre Civile, ont partagé des valeurs et une même vision du monde, et la génération de leurs enfants, qui prend une place prépondérante à partir de 1968 avec la lutte armée de l'ETA. Cette dernière a trouvé dans *Los pasos incontables* (*Les pas innombrables*) (Espasa Calpe), du même auteur, sa meilleure version.

Mots-clés: Mémoire historique, vérité historique, vérité littéraire, nationalisme et valeurs humaines.

As Aristotle made clear in his *Poetics*, poetry is truer and more universal than history, since the former takes us to what might have happened, whereas the latter only refers to what happened. Hence, fiction enriches and broadens our understanding of that plausible hypothesis that suits our purpose to call "reality".

This article analyses the dialectics of historical memory/fiction, based on two stories that the novelist Ramón Saizarbitoria brings together in *Guárdame bajo tierra* ("Let me rest underground") (Alfaguara): "La guerra perdida del viejo gudari" ("The lost war of the old soldier") and "El huerto de nuestros mayores" ("The vegetable garden of our elders"). However, it seems appropriate to compare the world of our elders, that is, the generation of many of those persons who were involved in the Civil War and shared values and same vision of the world, and their children's' generation, which gained special prominence from 1968 with the armed struggle of ETA. The latter is found in the *Los pasos incontables* ("Uncounted Footsteps") (Espasa Calpe), by the same author, his most accurate version.

Keywords: Historical memory, historical truth, literary truth, nationalism and human values

Sarrera

Saio honetan Ramon Saizarbitoriaren *Gorde nazazu lurpean* liburuko “Gudari zaharraren gerra galdua” eta “Asaba zaharren baratza” izeneko narrazioak izango ditut hizpide, lehenengoa bigarrena baino gehiago. Hirugarren atalean, egile beraren *Hamaika pauso* behin baino gehiagotan aipatuko da, liburu honetan batetik bestera bitartekari dabilen karga sinboliko handiko elementu baten eskutik: erlojua. Erloju horren bitartez, *Hamaika pausok* legitimazio transferentzia sinboliko bat irudikatuko du, nazionalismo zaharretik nazionalismo berri batera gertatzen den aldaketa, alegia. Hortxe gertatzen da belaunaldi zahar eta gazteen arteko haustura. Gazteek bizkarra emango diote EAJ-ri eta ETaren esanetara jarriko dira. Zer legitimazio moralez ari gara? Gerra garaiko nazionalismoaren ondareaz egingo da gogoeta.

Alde batetik dago letra larriz idazten den Historia (akademikoa), belaunaldi gazteei eskoletan kontatu eta irakasten zaiena, eta bestetik, historia haietan partaide izan ziren protagonisten lekukotasuna, gutxi-asko, gizartearen oroi-men kolektiboaren ondare izatera ere irits daitekeena. Biak dira bata bestearen osagarri. Historialarien errelatoa, lekukoen berotasun eta sustantziarik gabe, hotza eta abstraktua da.

Ramon Saizarbitoriaren nobelagintzak bietatik edango du eta, imajinazioaren eta afektuen bidez (literatura afektuen aldekoa da), biak gainditu eta dimentsio berri batera ekarriko ditu. Aristotelek bere *Poetik*an adierazi zuen moduan, poesia historia baino egiatiagoa eta unibertsalagoa da, poesia “gerta zitekeenaz” mintzo baitzaigu, eta ez, Historiak egingo lukeen bezala, “gertatu zenaz” soilik. Hala uste dut nik ere, eta horixe da Saizarbitoriaren lanak adierazten duena, fikzioa historia baino egiatiagoa dela eta, beste izen hobeago baten faltan, “errealitate” deitzen dugun horren edo munduaren gure ikuspegia zabaldu eta aberastu egiten duela.

1. “Gudari zaharraren gerra galdua” eta “Asaba zaharren baratza”

Funtsean, “Gudari zaharraren gerra galdua” narrazioak gerra barrutik bizi izan duenaren eta kanpotik begiratzen duenaren arteko dialektikaz dihardu, gerrako Elbarri Errepublikarraren Pentsioa lortzeko ahaleginean ari den gudari zaharraren eta pasadizo bera tramite administratibo gisa soilik bizi duen notarioaren arteko dialektikaz. Izan ere, gerraren aurrean, nondik begiratzen den, halakoxea izango da hari buruzko lekukotasuna, gertuagoa edo urrunagoa, intimoagoa edo arrotzagoa, azken batean, egiaziagoa edo gezurziagoa.

Gerra kanpotik ikusi duen historiagileak irudika lezake gudu-zelaia harrotasun abertzalez sututa borrokatzen diren etsaien arteko borroka gisa. Eta halaxe kontatuko dute Historia historiagile txarrek, baita poeta txarrek ere, gertuago kanpainako buletinaren hitzetatik gudari edo soldadu nahigabetuaren sentimenduetatik baino. “Adorea”, “ohorea”, “espiritu aberkoia” eta antzeko abstrakzioak obszenoak gertatzen dira Lehen Mundu Gerrako lubakietatik sortutako Hemingway-ren *Armei adio*, Robert Graves-en *Agur horri guztiari* edo Gabriel Chevalier-en *Beldurra* bezalako liburuetako superbibienteei. Beste hainbeste zazpi hilabetez Intxortako lubakietan abiazio alemanaren jostailu izandako gudariari.

XX. mendeko arma hilgarrien tamaina ikusirik, eta soldaduek ez zutela fisikoki etsaien esperientziarik apenas, etsaia ikusi ere ez baita egiten, edo bonben burrunba hotsen artean ustekabeko talka lausoak baino gertatzen ez direnean, ez dago epikarik, triskantza hutsa baizik. Oso ondo azaltzen du Robert Graves-ek egoera hori bere liburuan. Lubakietatik salto egin eta erasoan soldadu guztiak lurrari iltzatuta geratzen zaizkionean, ofizialak lurretik altxa eta aurrera korri dezaten “koldar madarikatuak” oihukatzen ari zaielarik, sarjentoak esaten dio: “Ez dago hemen koldarrik, jauna, seko hilda daude guztiak”. Ernest Jünger-ek *Altzairuzko ekaitzak* liburu bikainean egin zuen gisa, gehienera gudarien laudorio estetizista bat egin zitekeen, baina urri dira halakoak, Jünger-en aristokrazia prusiarraren ohore legea anakronikoa gertatzen baita jada XX. mendeko mundu gerretarako.

1947an Telesforo Monzonek *Gudarien eginak* poesia liburua argitaratu zuen, Gerra Zibileko gudariei eskainitako omenaldi moduko bat izan nahiko zukeena, seguru asko. Baina ze arrotza eta gezurtia gertatzen den lubakietako egiazko errealitatearekin alderatuta!

ELGETA'N ANAIEN LAZTANA

«Bigarren doñuz»

Kalamua'tik Ubera ingururaño,
ta andik Kanpantzar'era
gure gazteak, mutil eder ta yaio
sakabanatu dira.
Naiz-eta artean aiek ez gudari
bake mutillak baño,
gudan asi orduko arrotzari
bultza mendi beraño.

Zabaldu zan, artean, berri au:

«!Gazteak! Izkilluak dizkiau»
!Gudarien txapelak aidean,
txistu ta ikurriña artuta aurrean!
«!Azkar mutillak Elgeta'ra
Bizkaitarrek gure zai dira,
Naiz izan bi, izkillu batekin,
Bat il ondoren... besteak ekin!»

Erriak.-

Dantza ta Guda mendi goietan...

!Aupa mutillak! !Aurrera!
Bakea baitegu biotzetan,
ez degu iltzeko beldurra!

Euskalerrri'ko mutil gazteak,
-Aingeru, naiz ta Gudari-
gorroto gabe yausiak dira
mendigoietan kantari!

Gipuzkoar seme ta Bizkaitar
muga-mugan besarkatuz elkar,
Araba ta Naparra'tik ere
Gazteak igesi geure alde...
Ta Euzkadi'k bizi-zoria
Bizkaia'n zuala ipiñia,
euskaldunak, alkarren anai,
yarri ziran, !sutan!, arrotzen zai.

Erriak.-

Dantza ta Guda mendi goietan...
!Aupa mutillak! !Aurrera!
Bakea baitegu biotzetan,
ez degu iltzeko beldurra!
Euskalerrri'ko mutil gazteak,
-Aingeru, naiz ta Gudari-
gorroto gabe yausiak dira
mendigoietan kantari!

Liburu hori hizpide, hauxe idatzi zuen Koldo Mitxelenak:

Okerrena da ez dudala neure burua ez nire lagunena ikusten
erretratu horretan (...) Eta gainera, gramatikarekin, neurriare-
kin eta gertaerekin halako itxuragabeko lizentziak onartuz gero,
guztiok ginateke poetak.

Egia esan “La Bilbaína elkarteko sotoetatik ikusita, frontea lausotu samar
geratzen zen, izan ere”.

Halakoetan hegoak moztu behar zaizkio poesiari, edo poesia bulkari, gehienetan errealitatea faltsutzen duelako. Eta Saizarbitoria oso kontziente da horretaz. Gertuago daude Intxortako lubakietako gudarien sentimenduetatik beste bertso hauek:

Gerrako gure ibilerak
Pepe Bolunburu, 1937

Oraintxe kontatuko dizuet
gure gerrako istoria,
egin genduan bizimodu bat
guztiz ikaragarria:
denbora dana pasatu degu
egazkinen iesian,
purga bearrik ez degu izan
gerra denbora guztian.

Guregatikan ez dute esango
balientiak geranik,
zaratatxo bat entzun orduko
asitzen ginan iesik.
Gu geran baino azkarragorik
oraindik ez da ikusi
Kiputxaneko Periko berriz
danon artean nagusi.

Chevalier-ek modu paregabean kontatzen duen bezala, soldaduak egiatan sentitzen duena bere aberkideek entzun nahiko luketen azkena da, beldurra izan duela, beldurtia dela eta beldurra izaten denean ihes egiten dela, eta ahalko balute denek egingo luketela ihes beren lerroak utzita, mundu guztiak ospa egingo lukeela, baina lasaitzeko, gerratik ezin dela ihes egin, bestela fusilatu egingo zintuzketela. Horretaraxe errenditzen da lubakietako soldadua-ren abertzaletasun sutsua.

Hau dio “Gudari zaharraren gerra galdua”k:

Baina bonba leherketaren suak eta hotsak natura bera ere hunkitzen zutenean, ez zen estrategiarik beldur ikaragarritik eta, soinean alkondara izerditua bezala, hotza eta hezetasuna bizkarrezurrean itsatsita sentitzetik libratuko zituenik. (49. or.)

Esan ohi da 14ko gerra hartan (edo 36koan) gazteek pozik hartu zituztela fusilak, baina hori gertatu zen gerraren makinaria hilgarriak aurpegiarik ilunena eta lubakietako ikasgai triskantzatsuenaren erakutsi zuen artean:

Gudari zaharra...”renean: “Nos vamos a la guerra”. Hitz horiekin erantzun zien Zaraguetak, bera bizkarretik helduta porturantz bultzatzen zuela. “Esan amari ez naizela joango bazkaltzera. (18. or.)

Baina gerra ikaragarria da, eta “Gudari zaharraren gerra galdua”n kontatzen den bezala:

CNTko bi batailoi frontetik erretiratu zirela. Artekari batek ikusi zituen Santa Marina inguruan desertzioan harro, arrazoi ideologikoak baitzituzten erretiratzea justifikatzeko. Inor ez zen ausartu CNTkoei aurre egin eta frontera itzularazten. Geroago jakin zuten Gipuzkoa batailoikoei ere, haien pausoak jarraituz, Elorriora ihes egin zutela bonbardaketapean izuak hartuta. Elizaren inguruan bildu ziren, buruak umil, ahalkea aurpegietan, beren portaera justifikatuko lukeen argudiorik gabe, biluzik ikararen aurrean. Vidal koronelak, pistola eskuan hartuta, itzularazi zituen berriz ere mendira. (48. or.)

2. Ramon Saizarbitoriaren errealismoa

Atal honetan azalduko dugu nola bihurtu den orain arteko material hori guztia literatura. Beti esan ohi da egiantzekotasuna edo sinesgarritasun maila dela errealismoaren markarik behinenetakoa. Eta, egia esan, aztergai ditugun bi na-

rrazio hauetan ez zaio huts egiten ikuspegi horri, garbi baitago batean nahiz bestean erabili den dokumentazio historikoa zehatza izan dela. Pare bat datu hau frogatzeko: “Gudari zaharraren gerra galdua”ko protagonistak 1937ko apirilaren 20an galdu zuen hanka belaueneko muinotik behera, justu Bergara eta Arrasateko sektoretik barrena tropa faxistek erasoak suspertu zituzten egun berean. Handik lau egunetara, apirilaren 24an, Molaren tropak Elgetan sartu ziren. Sasetan, Martiartu, UHP (soilik narrazioan agertzen direnak aipatzearen) eta beste batailoietakoa superbibienteek Intxortako lubakietatik erretiratu egin behar izan zuten. Apirilaren 26an Condor legioak Gernika bonbardatu zuen.

Hara zer dioen Mikel Aizpuruk, nazionalismoaren eta EAJren historiaren ikertzaile eta EHUko irakasleak, Sukarrietako gertaerei buruz, hau da, frankistek haren hilobia profanatu zuten beldurrez, Sabino Aranaren gorpuzkinak hobititik behin eta berriz atera zituztenekoa kontatzen den errelatoaz:¹

Hay diferentes versiones, complementarias más que contrapuestas, sobre el modo y las personas que actuaron en la operación y sobre la veracidad del acta redactada por Ceferino Jemein, consecuencia, en buena medida, del secreto de la misma y del hecho que sólo tres personas la conocían en su integridad. Véase, por ejemplo, el artículo de Antonio Gamarra en Euzkadi 102, “Los restos de Sabino”. El escritor Ramón Saizarbitoria le dedicó un relato ficticio, pero muy ajustado a los hechos en “Asaba zaharren baratza”, incluido en su libro *Gorde nazazu lurpean*. (Erein, 2000, págs. 401-464)

Narrazio honetan bertan gertatzen da ere, “Gudari zaharra...”n gertatu zen bezala, Ceferino Jemeinek atondu zuen dokumentu historikoaren eta Historiara pasatzeko adinako izenik ez eta ekintza horietan partehartze zuzena izan zuen protagonista xumearen arteko dialektika; nola kontatzen den, nola manipulatzen den Historiaren errelatoa eta ze aportazio duen horretan protagonista umilaren partehartzeak.

¹ in *El nacionalismo vasco: mitos, conmemoraciones y lugares de la memoria*, Madrid, Editorial Biblioteca Nueva, 2006.

Baina ikusi ahal izan ditugun dokumentazio eta zehaztasun horiek guztiak, ekintza horien gertalekuak pausoz pauso ibiltzea, edo ekintza haietan parte hartu edo moduren batera bizi izan zituzten protagonisten lekukotasuna eskura edukitzea, nahikoa al da hori guztia Saizarbitoriak eleberrigile errealista gisa bere buruari eskatzen diona betetzeko? Inondik ere ez. Berea ez da gertatu diren gauzak kontatzea, ezagutu eta behatu dituen pertsonaien larrutik egingo balu ere. Saizarbitoriarentzat, eleberrigintza moderno guztiaren “aita”tzat har daitekeen Flaubert-entzat² bezala, ez da hain garrantzitsua testuak islatzen duen sinesgarritasun maila nola testuari ematen zaion tratamendu formala. Dokumentazio eta informazio biltze lanak bigarren mailako ondare gisa funtzionatuko du haren eleberrigintzan. Handik aurrera, eleberria edo narrazioa bera da helburu, fikzioa, azken batean. Zehatzaren zehatzez aspertzeraino bildutako dokumentazio lan hori, errealtatearen gradu huts hori, tranpolin bat baizik ez da izango testuaren taxutze formalaren ahaleginean, non xehetasun txiki eta ezustekoenari jarriko zaion arreta arduratsuen, Vladimir Nabokov errealista handi hark gomendatzen zuen haritik (“xehetasunak laztandu”).

Eta egileak helburu duen errealismo egiati hori ez da iristen “errealtateko” datuekin, haiek tranpolin gisa erabilia baizik, imajinazioari txanda pasatuz, alegia. Izan ere, aurrekoen familia berekoa den Julian Barnes errealista erosezinak esango lukeen eran, egiara iristeko ez da asmatzea baizik geratzen. Errealismoa fikzioak³ birsortzen duen ilusio bat da, eta, simulazio horretan, irudimenaren zerbitzuko amarru bat da oroimena.

---

² Esan dezadan Flaubert-i buruz adierazitakoa ez dela inondik ere gehiegikeria bat. Flaubert-ek Polikarpo Eguna bere lagunekin ospatzen zuen eta egiaz zuen kutuna haren figura, zenbaitetan bere izenez sinatzeraino. Esmirnako gotzain eta martiri izan zen Polikarpo (69-169?) horrena zen adierazpen hau: “Ene Jainkoa! Ze mendetan –edo zein mundutan! jaioarazi nauzu!”. “Asaba zaharren baratza”ko protagonistaren izena ere Polikarpo da.

³ Horra zer dioen Saizarbitoriak Hasier Etxeberriaren *Bost idazle* (Alberdania, 2002) liburuan: “Adibide bat jarriko dizut: nire lagun Mario Onaindiaren memoriara (*El precio de la libertad. Memorias 1948-1977*, Espasa, Madrid, 2001). Liburu hori argitaratu ostean, Jon Juaristik kritika egin zion eta honen antzeko zerbait idatzi zuen: “Ha perdido el novelista y ha ganado el ensayista”.

Alde horretatik, Txomin Agirrereren *Kresala* eleberriko “Arrain saltzailea” kapituluko Truman eta Brix emakumeen arteko elkarrizketa ez litzateke onartua izango hemen planteatzen ari garen errealismoaren kategorian. Hura folklore edo ohiturazko etnografia estampa bat litzateke gehiago. Gauza bera esanenezake Orixeren *Euskaldunak* gogoetagai, haren errealismo kutsua defenditu nahian Paulo Iztuetak Azurmendiri ematen zion erantzunaz. Hala zioen Iztuetak *Orixe auxitan* (*Utriusque Vasconiae*, 2002) liburuan:

“Joxeri (Azurmendiri), Altsasutik, Nafarroarekin mugan bizi izanda, arrotz egiten zaio Orixeren nekazal mundu hori. Nik, berriz, Joxeren adinekoa izaki, ahari-talkak, inauteriak eta gehiago ezagutu nituen Larrun aldetik Nafarroarekin muga egiten duen Berastegin.” (110. or.)

Hango ahari-talkak eta inauteriak ezagutu ala ez, axola gutxi dio errealismoari, errealismoa, zerbait izatekotan, egoera mental bat baita. Mundu guztiak onartzen du elkarrizketetarako Hemingway-ren belarria aparta zela, eta hori egia da. Baina eguneroko bizitzan inork ez du hitz egiten Hemingway-ren fikzioetako pertsonaiek hitz egiten duten moduan, ez behintzat idazle iparramerikarra irakurri baino lehen.

Beraz, gure errealismoa fikzioaren eta imajinazioaren emaitza da, eta fikzio horretan oroimena ere imajinazioaren zerbitzura dago. Beste egile errealista batek (David Lodge-k) esango lukeen bezala, artean errealtzat duguna eta bizitzan duguna ez da bat eta bera.

Eta nik ere uste dut Mariok kontatu nahi zuena kontatzeko, bere nobelagile luma erabili behar zuela eta ez saiogilearena.

Modu bakarra dago berak kontatu nahi zuena gertatu zenean bezala kontatzeko: fikzioa. Gertaerak historiagilea edo saiogilea balitz bezala kontatzen hasten denean, bere gaurko pentsamodetik eta gaurko gorputzetik kontatzen ditu, eta, ondorioz, ez du egia esaten.

Nik ez diot sinesten pistola lehenbiziko aldiz eskuetan eduki zueneko kontatzen duenean. Kontuz! Ez dut esaten gezurretan ari denik, baina ezi diot sinetsi. Distantzia gehiegi dago, hori gaurko Mario Onaindiak kontatzen baitu, politikoak, saiogileak. Errealitate batera hurbiltzeko modurik bikainena fikzioa da”. (256-257. or.)

“Gudari zaharraren gerra galdua” da oroimena eta beronen ordenamendu narratiboa egituratzen duten mekanismoetatik hurbilena: batetik, metrailak airean bota eta hanka galarazi zion arte frontean bizitzea suertatu zitzaion errealitatea marrazteko gudari zaharrak baliatzen dituen xehetasunen aukera itogarri eta arretatsua, eta bestetik, notarioaren logika orekatzaile eta abstraktua, honek Aipamenezko Notario-Agirira mugatzen baitu gertaeraren neurria, eta horretarako alferrik ditu xehetasunak. Horregatik eskatuko dio behin eta berriz protagonistari muga dadila gertatua kontatzera (“harira, harira”). Azken batean, barne esperientziaren “egia” gertaeren “egia” esklerotizatutik bereizten duen desadostasun sakonaren metaforatzat har liteke narrazio hori. Narrazioak protagonistaren errealitate intimo eta antiheroikoaren denbora irudikatzen du denen ustearen aurrean: gudariak ez zuen hanka galdu gerrako ekintza heroiko batean, utzikeria baten ondorioz baizik; kezkatuegi zegoen bere andregai Mireni gertatu ote zitzaionagatik, *Heinkelak* metrailaz josten ari baitziren hura azken aldiz ikusi zuen lekua. Berriz ere, urrun gaude letra larrikiko epikatik, urrun gaude heroikotasunaren estetikatik, nahiz eta gehiengotan halakoak interesatu entzule eta irakurle arruntari.

3. Maila sinbolikoa

Bada beste elementu bat narrazio hau Saizarbitoriaren aurreko obrarekin modu berezi batean erlazionatzen duena, karga afektibo izugarria duen objektua eta *Hamaika pausoko* oroimen narratiboa egituratzean lehen mailako zeregina izan duena. Jakina, protagonistaren erlojuaz ari naiz, orratzak lauak eta erdietan geldituta, kontakizuna zeharkatzen duen erloju zaharraz. Erloju horren ibilera autorearen lehenengo nobeletteraino doa (*Ehun metro* eta *Ene Jesus*), pertsonaia nagusiarekin batera ikusten ari baikara hiltzorian dagoen aitaren eskuetatik objektu preziatua jasotzen duen unea. *Hamaika pauson* beste eskualdatze batean murgilduta gaude, honako hau zorigaitzokoa: Iñaki Abaituak ETako militante bati ematen dio berak aitarendandik jasotako erlojua. Une hartan “objetu hutsa baino gehiago zen zerbait betiko galtzen zuela iruditu zitzaion”, eta aldi berean, “susmoa izan zuen momentu hartan abentura triste baten hasiera bizi zuela”.

Izan ere, militanteari erlojuia jarritz, protagonistak sinbolikoki ETari ematen dio aita abertzalearengandik jasotako kapital etiko eta moral guztia, eta, horrez gainera, aita-autoritate berri bat ezartzen du, Ortiz de Zarate ETako militantearengan gorpuztua betiere (hura da erlojuaren hartzailea). Azkenerako, hark protagonistarengan izango duen eragina zeharo irentsailea izango da: erlojuarekin hasiko da; geroago, Ortiz de Zarate protagonistaren etxera joango da bizitzera; etxe barruan, gelatik egongelara bidaliko du protagonista, eta ume bat bezala tratatuz, umiliatu egingo du; jakina, hark gustuko dituen emakumeak ere bereganatuko ditu. *Hamaika pauson* erlojuarekin hasi zen abentura triste hark narrazio honetan du amaiera, orratzak lauak eta erdietan geldituta dituen erloju batean gertatzen baita oso-osorik.

3.1. *Nola baloratzen da nazionalismoaren ondarea (gerrakoengandik hona) Saizarbitoriaren narrazio hauetan*

Bai “Gudari zaharraren gerra galdua”n, bai “Asaba zaharren baratza”n, bien gogoratzen zaigu EAJ hark ondorengoei utzitako kapital moral bikainena egon behar zuten lerroan egon edo defenditu behar zuten kausaren alde egin izana izan zela. Halaxe dio “Asaba zaharren baratza”n:

Askotan aipatzen zuen gerra duintasunez galdu izateagatiko harrotasuna, eta niri hasieran gustagarri iruditzen zitzaidan, komikietan nahi izaten baitziren irabazten zutenak; baina laster ikasiko nuen bihotza galtzaileen taldera lerratzen. Galtzaile duinen taldera, noski; ez, irabaztea helburu, lortu ezinean galtzen dutenekin, baizik eta galtzaile izatea berez dagokienez, duin izateko galtzea beste erremediorik ez dutenekin. (414)

Baina segituan hartuko du hitza beste ahots zalantzatiago batek, esateko: “Kontua da merezi ote duen gerra galtzeko egitea.” (414) Gauza bera “Gudari zaharraren...” narrazioan; galtzaileen arteko solasean ari direnean onartuko dute, bai, nola ez, gerra galdu izana: “...baina duintasuna ez genuen galdu”. Eta horren ondoan, gure gudari zaharrari behin eta berriz burura etortzen zaion leloa hauxe da: “Sartu ez bagina, hobe.”

Eta, jakina, garai hartako hainbat burukideren jarrera duinaren lekukotasuna aipatuko da behin eta berriz bi narrazioetan:

Galtzailea ez da nahitaez koldarra; alderantziz, adoretsua izan daiteke oso, eta, berez, askotan hitz egiten zuen kuraia handia erakutsi zuten abertzaleez. Ajuriagerraz batez ere, zeinaren txofer izateko suertea izan zuen Bilbo erortzear zegoela. (414)

1937ko abuztuan Biarritzen italiarrekin adostutako erredentzioaren ondoren, kapitulazioa sinatu eta berehala, Donibane Lohitzunera joan zen Ajuria-gerra (orduko BBBko Lehendakaria) Santanderreko ebakuazioa prestatzera. Honela jarraitzen du Mitxelena:

Ajuriaguerra, que estaba en San Juan de Luz arreglando el tema de los barcos, tomó un avión y se plantó en Laredo para quedarse. ...Al mismo tiempo, José Rezola, que no era del GBB pero sí Secretario de Defensa, decide por su propia iniciativa quedarse; como tú comprenderás, éstas son cosas que no ocurren con demasiada frecuencia. (Koldo Mitxelena, p. 98)

Zentzu berean mintzatu da duela gutxi José Luis Zubizarreta Jose Antonio Agirre lehendakariari buruz:

Lideró la guerra con más voluntad que medios, aceptó la derrota con más dignidad que amargura, mantuvo alta la moral de sus compañeros de gobierno en un exilio tan prolongado como incierto, dio a conocer e hizo respetar en el mundo el nombre de los vascos y, quizá sobre todo, dejó, tras su prematura muerte, un recuerdo imborrable de ejemplaridad en lo político y en lo personal. Fue, para los vencidos, un referente de comportamiento democrático y, para todos, un hombre respetable.

Aipatzen ari garen izen horiengandik jasotako kapital morala zera da, gerra apenas zikindu gabe egin zela. Bai gerra garaian eta gerora ere, zenbat aldiz ez ote den aipatu gure gudariak arduratsuago agertzen zirela mojak eta apaizak babesten faxistak hiltzen baino. “Abertzaleek ez zutela hiltzen; alderantziz, bi-

zitza asko salbatutakoak zirela, batez ere gorriak garbitu nahi zituzten apaiz eta erlijiosoenak.” (413) Edo “Gudari zaharra...”ren kasuan bezala, CNTkoei pistolaz aurre egiten Eibarko fabrikak erre ez zituzten, nahiz eta faxisten esku geratu. Gauza bera Bilboko lantegi eta zubiak. Izan ere, hori egin zutenak bertakoak ziren, eta bazekiten gerra amaitutakoan bertan bizi beharko zutela eta orduan fabrikak eta zubiak beharrezkoak izango zirela.

Alde horretatik, EAJko burukide haien giza balioen artean halako pragmatismo sendo bat zegoen, eta kristau-demokrazia haren baitan ez zen falta izan diziplinarik, ze beldurra hezurretaraino sarturik ere, ez ziren gudariak beste batzuk baino koldarrago ibili frontean, eta nekez gertatuko zen haien artean gorago “Gudari zaharra...”ko CNTko miliziano haien desertzio halakorik. Zeren eta, hau ere esan beharra dago, gerra hartan ez zen dena antolamendu eta diziplina eredugarria izan. [Ikus Inazio Mujikaren *Gerezi denbora* (1999).]

Bi narrazioetan nabarmen agertzen den beste giza balio nagusi bat, oso EAJ/PNV historikoarena izan dena, hauxe da, aberatsago edo pobreago izan, graduazioan gorago edo beheago egon, euskaldun gisa denok garela berdinak:

Ume nintzenetik entzun izan nion euskaldunok, pobreak nahiz aberatsak, denok berdinak garela, eta uste horretakoa naiz neu ere: denok dugula, euskaldun garen aldetik, duintasun bera izateko kontzientzia, eta horri esker gurean ez direla ohikoak hor zehar klase desberdineko pertsonen artean izan ohi diren aldeak. Horregatik, amorrua eman zidan, eta nazka ere bai, historiaren orrietatik bere izena ezabatu zutela justifikatzeko, gizajoari azken finean bera txoferra baino ez zela aditu beharrak.

Ez dio beste ikuspegi demokratikori erantzuten Intxortako lubakien ardura izan zuen Beldarrain kapitainaren portaerak gudari gaur zahar orduan heme-retzi urteko gazte zauritu berri haren aurpegian ikusi zuen oinazearen aurrean:

Aginte postura heldu zirenean ez zegoen anbulantziarik, eta lurrean utzi zuten berriro. Beraz, lurretik ikusi zuen Beldarrain, txapel higatua buruan, panazko jaka urdin eta bonbatxo ohikoen jantzita, bere inguruan jendea beste ofizial batzuekin hizketan.

Haiek osatzen zuten biribiletik atera, eta une labur batez begiratu besterik ez omen zion egin. Oso ondo oroitzen zen horretaz, une hartan, haren begi tristeak begirik sakonarekin topo egin zuenean, hasi zitzaiolako -burdin goriaz errea bezala sentitzen zuen falta zuen berna- benetako oinazea. Beldarrainek aurpegian irakurri bide zion oinaze ikaragarri hura. Deus esan gabe, besoa altxatu UPHkoen lotura auto bat gelditu, bertan zihoan ofiziala jaitsiarazi eta, ondoren, zauritua Bilbora eramateko agindua eman zion txoferrari.

3.2. *Nazionalismo zaharretik ETArekin protagonismoa*

Intxortako gudari haien arrastoan etorri ziren ondorengoak. Hara nola lotzen dituen bi belaunaldiak J. Sarrionandiak:

INTXORTAKOAK

GOGORA ditzagun Intxorta aldeko gudariak,
kainonazo eta fusileriaren artean
heriotzaren ertzeko trintxerak eusten.
hiltzen ikus ditzakegu oraindik,
behelaino eta ke larrien artetik,
edo harrigarriro gainbizitzen.
Mendi magalak zaintzea suertatu zitzaien eta
mendi magaletan geratu ziren,
atzeruntz egin zuten, eta aurreruntz.
Eta ez zuten ez atzera ez aurrera egin
odolik eman gabe, lata herdoildutan,
ur erioen bazterrean.
Hildakoan bertan behera ehortzi zituzten
zeozeren haziak bailiren.
Erdu hona, laguna, eroritakoek lekura,
jaso ditzagun haien harmak,
bete ditzagun eroritakoek hutsuneak,
defenda dezagun aspaldian galdutakoa.

Antoni Batistak (*Diario privado de la guerra vasca*, Bartzelona, Plaza y Janés, 1999), amaigabeko gerra eta epikaren ildoan kokatuz, hauxe idatzi zuen:

Txabi Etxebarrieta y su compañero Iñaki Sarasketa reemprendieron la guerra justo donde la había dejado en 1937 el primer propietario de la pistola Astra del 7'65 que aquél llevaba. Mataron al guardia civil José Pardines. (1968ko ekainaren 7an)

Horregatik zioen Monzonek galdu orde, irabazi egin genuela Gerra, gazteria gurekin zegoelako. Hara nola amaitzen den “Gudari zaharraren gerra galdua”:

Poliziak hala eskatuta, hedabideak Aszension gizon zahar baten gorpuaren aurkikuntza baizik aipatu ez zuten arren, laster zabaldu zen egiten ari zen zulo baten gainean aurkitu zutelako albiste gehigarria, eta, egun hartan bertan, eta hurrengoetan ere, jende asko bildu zen hara, gazteak batez ere, lur beltza zulatzer eta miatzer, zehazki zertarako ez zekiten arren, hark hasitako bilaketari jarraituz.

Baina belaunaldi gaztea ez zegoen zaharragoen esanetara jartzeko, bere aldetik aritzeko baino, 68ko belaunaldia gogoan Pasolini zinemagile eta poeta italiarrak idatzi zuen poema gogoangarri hartan iradoki zuen moduan gertatu ez bazen behintzat: “Belaunaldi dohakabea, desobedituz obeditu zenuen.”

Ez du *Hamaika Pausoko* protagonistak aurrekoen errespeturik sentituko Franco hil eta handik urte batzuetara “Vota, vota peneuve, gana Euskadi, ganas tú” lemapean Beizamako herrian lehen hauteskundeetarako boto bila zebiltzan jelkideentzako:

Hemen gaude, Beizamako unibertsitatean... horrela dago idatzita Udaletxeko harrian. Universidad de Beizama. Universidad. Betidanik izan dira jakitunak beizamarrak, eta atzo bezala gaur ere, ongi dakite alea eta lastoa bereizten.

Iñaki Abaitua kotxe barrutik hura guztia entzuten ari zela, antolakuntza lanetan zebilen kaikudun bat hurbildu zitzaion “¿Qué andamos?” galdetuz, eta Iñaki Abaituaren erantzuna “Fuck you” izan zen. Eta jarraitzen du:

Atseginez erantzun zion, erdi barrez, begietara so. Gizona nahasturik geratu zen. “Perdona” murmuriatuz, “pero no hablo euskera”. Metalezko ikurriña baten distira zuen paparrean. “Hay que andar con cuidado, ya sabes cómo están las cosas.

Gudari zaharrari Intxortako gainean torniketea eginez bizia salbatu zion batailoiko kamillero eta *Hamaika Pauson* psikiatra ospetsu izango den J. J. La-sarekin hitz aspertu luzeak izango ditu Iñaki Abaituak, *Hamaika Pausoko* protagonista malenkoniatsuak, eta luze hitz egingo dute gerrate ondorengo gartzelaldi eta fusilamenduen oroimen tristeekin betiko itsatsita geratu zen Anjel Otaegi (*Hamaika Pausoko* Daniel Zabalegi) hartaz. “Gudari zaharraren...” narrazioan gogorazten zaigun bezala, Burgosen, frankismoaren feudorik harroenean fusilatu zuten hartaz ari dira hitz egiten. Haren fusilamendua honako hitz hauekin jasotzen du narratzaileak:

“Bakarrik hil zen, gizajoa”, esan zuen ordea. Eta zergatik ez jakin arren, bazekien “alferrik hil zen” esan nahi zuela.

Artean bizirik jarraitzen baitzuten Gerra Zibilaren garaileen erakustaldiak.

Ordurako, *Hamaika Pausoko* protagonista galtzaileen lerroan zegoen bera ere, “baboen” artean. Trintxerako soldadu gajoak babo batzuk ziren ofizialentzako [“Gogoan zuen oraindik trintxera gainean, tiroa jaso baino bi minutu lehenago, inongo arretarik gabe Loxetara (Mirenen baserrira) so zegoela, tenienteak egin zion oihua: ‘jaits hadi, babo hori’”]; bere ETAko burukideari (Zigorri) metxeroa ahaztu zitzaiola eta, Daniel Zabalegik haren kotxeari atzetik jarraituz Bic laranja kolorekoa eman zioenean ere “babo galanta” esan zuen Ortiz de Zaratek; eta Iñaki Abaituak goizeko ordu txikitari Juliari deitu eta telefonoaren bestaldetik erantzun zion gizonezko ahotsak ere horixe bera zioen: “Hi, babo alaena”.

“Pour les blessures d’amour et de guerre” esanez hartuko du Iñaki Abaituak *Hamaika Pausoko* azken kapituluan autoinmolaziorako bidea.

4. “Asaba zaharren baratza”ren amaiera

Itzul gaitezen berriz *Gorde nazazu lurpean* liburuko bi narrazioetara, bereziki bigarrenera, gure asabengandik datozkigun ahots eta borroketara. Tonu ironiko eta jostaria duen azken kontakizun horrek amaiera ezusteko eta ikaragarri iradokitzailea du: protagonistek atzean uzten dute Sukarrieta eta Barrika pareraino doaz itsasoz, eta han behin betiko utziko dituzte “aita” fundatzailearen hilobitik ateratako azken gorpuzkinak. Berrogeita hamar urtetik gora baziren jaiera handiz gordeak zituztela hezurtxo-erlikia batzuk, eta Sukarrietako uretara betiko bota behar izan zituzten azkenean, izan ere, ez baita kasualitate hutsa hura izatea Aranatar anaiek ikurriña sortzeko inspirazio iturri izan zuten lekua. Han datzate, mende Erdiko atzerapenez, historia luze baten azken hondarrek. Nobelako pertsonaiazat, nazionalismo, erlijio eta malenkoniazko ehun urteri agur esatea da hori. Arbasoen ahotsekin izango du hemen Saizarbitoriak bere kontu-garbitze partikularra, Joyce-k bere *Dubliners* hartan bereekin izandakoaren oihartzun gisa ere irakur daitekeena, hori bai, han tragikoa dena hemen ironikoagoa eta jostariagoa da, azken batean, askatzaileagoa. Aurrerantzean, protagonistak bere neskalagun berria izango du aberri bakarra (“zu zara nire aberria”), alegia, ez Sabino Arana eta ez hark ordezkatu zuen guztia, ez aberri galdua eta ez haren mina, “zu” ukigarria eta erreala baizik. Sabino eta Sabine, arima bikiak, Sukarrietako esparru paradisiakotik alde egin eta, Adan eta Evaren imitazioz, han doaz, nostalgiarik gabe eta urrats deliberatuz, biharrerantz. Sinbolikoki, agur luzeak iraganaren oroimenetik arindutako etorkizuna iradokitzen du, modu ikaragarrian markatu baitu hark protagonistaren bizitza. Azken batean, gure arbasoen munduari esaten zaio agur. Bi narrazio horiek egilearen mundu literarioko gai errepikatuenetako batzuk biltzen dituzte, alegia, Gerra Zibila, nazionalismoa eta aitarekiko harremana.

Halaber, lan hau GIC 10/100 eta TIT 495/10 Ikerketa Taldearen proiektuaren zati da, UPV/EHUK eta Eusko Jarlaritzak diruz lagundua.

Bibliografia

AIZPURU, Mikel, "Modelos de movilización y lugares de la memoria en el nacionalismo vasco. Los límites de una cultura política" in *El nacionalismo vasco: mitos, conmemoraciones y lugares de la memoria*, Historia y Política 15, 2006.

BATISTA, A., *Diario privado de la guerra vasca*, Bartzelona, Plaza y Janés, 1999.

IBARZABAL, Eugenio, *Koldo Mitxelena*, Donostia, Erein, 2001.

JUARISTI, Jon, *El bucle melancólico*, Madrid, Espasa, 1997.

JUARISTI, Jon, *Sacra némesis. Nuevas historias de nacionalistas vascos*. Madrid, Espasa, 1999.

MITXELENA, Koldo, "En torno a Monzón", Donostia, *Muga* 2, 1979.

SAIZARBITORIA, Ramon, *Gorde nazazu lurpean*, Donostia, Erein, 2000.